

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 2	Стр. 627-642	Ниш	април - јун	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 316.334.55:502/504

Прегледни рад

Примљено: 23. 02. 2012.

Ревидирана верзија: 29. 05. 2012.

Дејан Јанковић

Универзитет у Новом Саду

Пољопривредни факултет

Департман за економику

пољопривреде и социологију села

Нови Сад

ЕКОЛОШКЕ ДИМЕНЗИЈЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА*

Апстракт

У раду се анализирају еколошке димензије руралног развоја. На почетку се појашњава сложеност руралног развоја и његов значај, а потом веза регионалног и руралног развоја. У контексту димензија територијалних политика руралног развоја, нагласак се ставља на еколошку димензију и њен значај за рурална подручја. Закључује се о нужности уважавања свих димензија регионалног руралног развоја, а посебно еколошке, која на специфичан начин условљава развој руралних подручја.

Кључне речи: еколошка димензија, рурални развој, регионални развој, рурална подручја

СЛОЖЕНОСТ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ

Рурални развој је веома комплексно друштвено, политичко, економско, еколошко, културно... односно развојно питање. Разумевање друштва и његовог развоја неминовно изискује потребу да се анализирају релевантни фактори који могу да утичу на брзину, ток и

jankovic@polj.uns.ac.rs

* Рад је део истраживања на пројекту „Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона“ (2010-2014), пројекат III 46006 и пројекту „Рурално тржиште рада и рурална економија Србије – диверзификација дохотка и смањење сиромаштва“ (2010-2014), пројекат ОН 179028.

последнице друштвених промена у руралним подручјима. Контекст руралног развоја налаже да имамо у виду повезаност различитих нивоа анализе и значај карактеристика руралних подручја и њихове популације, која заслужује референцирање специфичне политике развоја – руралног, односно, регионалног руралног развоја. Поред комплексности овог питања, основна потешкоћа која сваком друштвеном истраживачу већ на први поглед „пада у очи“ јесте *недостатак систематског научног и теоријског утемељења и самог дефинисања руралног развоја* (види, van der Ploeg *et al.* 2000; Shortall 2004; Slee 1994; Marsden 1999). Овај проблем је и у светској и у домаћој науци најчешће анализиран у дискурсу аграрне политике и развоја, у чему обично предњаче агроекономске науке. Социолог који се ухвати у коштац с овим питањем и оваквим приступом, наилази на читав низ добрих или мање добрих (често редукционистичких) дескрипција и објашњења, као и политичких расправа о мерама и ефектима аграрне или неке друге секторске политике, којима се настоји обухватити овај проблем. Рурални развој се може разумети и као политички концепт, проистекао из генезе мера аграрне политике и њених мање или више успешних настојања да одговори на сложене проблеме развоја пољопривреде, а касније и руралних средина. Обично озбиљнија расправа и свест о комплексности руралног развоја почиње тамо где се јасно очитују неадекватност, лоше последице и недовољност мера аграрне политике у вишедеценијским покушајима централизованог управљања развојем руралних средина и модернизацијом пољопривреде.

Као последица одређених мера и интервенција или као скуп друштвених промена у складу са цивилизацијским развојем друштва, развој села заслужује пажњу друштвених научника, са назнаком да друштвена потреба за проучавањем овог процеса (а може се рећи и све присутнија актуелност овог питања) произилази из потребе да се у перспективи постигне и одржи виталност дуго занемариваних руралних подручја путем дугорочног очувања њихових ресурса и укључивања у свеукупни друштвени, привредни и политички развој. Новије концепције и актуелност овог питања произилазе из напуштања секторске (углавном аграрне) политике која је, као свој циљ и последицу, имала модернизацију фарми, економију обима, специјализацију, интензификацију и концентрацију производње, производне вишкове, индустријску зависност и у крајњем случају, „социјалну неједнакост и еколошка загађења“ (Sivini 2004, 1).

У приступу руралном развоју нужно је, пре свега, уважити став да се ради о *друштвеном процесу* који је дугорочан и различит од досадашњих прилично упрошћених централизованих модела планирања руралног развоја и у блиској вези је са питањима које друштвена теорија данас покушава да проблематизује: питањима регионалног развоја и децентрализације, односно, питањима (нео)ендоге-

ног и територијалног развоја; проблематиком одрживог развоја у социо-економском, еколошком и сваком другом смислу; мрежама односа релевантних институција и актера; различитим стратегијама живота и рада пољопривредних газдинстава и домаћинстава (фармерских система); питањима нивоа и начина партиципације, улоге цивилног друштва, социјалног капитала, значаја социјалне инклузије, борбе против (руралног) сиромаштва и слично.

Рурални развој тешко је дефинисати. Једно од, према нашем мишљењу, садржајнијих одређења дао је Мосли (Moseley 2003, 4), према којем је *рурални развој дугорочан и одржив процес економских, социјалних, културних и еколошких промена које су креиране ради повећања дугорочног благостања читаве заједнице*. Овакво одређење открива неколико кључних елемената процеса руралног развоја. Он, најгрубље говорећи, има неколико основних димензија: економску, социо-културну, еколошку и политичку (институционалну).

Економска димензија руралног развоја представља једну од кључних тачака расправе о економској виталности одређеног руралног подручја у односу на развој пољопривреде, њену диверзификацију, као и развој целокупне *руралне економије*. Кључни аспект представља запошљавање становништва и одрживо искоришћавање ресурса које одређено рурално подручје поседује.

Социо-културна димензија је веома широка и просто ју је тешко омеђити: од питања друштвене структуре и друштвених промена у руралним подручјима, сиромаштва, социјалне изопштености, положаја друштвених група (млади, стари, жене...), до питања становања, функционисања села као локалне заједнице, локалног-регионалног идентитета, културног наслеђа и сл.

Еколошка димензија, одувек суштински повезана са руралним, нераздвојива је од претходних јер људи у руралним просторима производе свој живот у складу са природним и преобликујући природно у које су уклопљени. На ову димензију руралног развоја осврнућемо се касније.

Политичко институционална димензија је такође кључна, зато што указује на проблем оптималног управљања руралним развојем, који није спонтани процес подизања квалитета живота путем преливања модернизацијских достигнућа из индустријализованог, технолошки и инфраструктурно моћног града у село, већ стратешки процес „управљања“ друштвеним променама на глобалном, регионалном и локалном нивоу, развоја институција и система подршке овом процесу, као и партиципације локалног становништва у напорима за ангажовањем унутрашњих снага и мотивације за развој. Ова димензија открива односе моћи у друштвеним и политичким односима, интересе релевантних актера и узроке-последнице одређених секторских политика које директно или индиректно утичу на развој и квалитет живота руралног становништва.

*РЕГИОНАЛНИ РУРАЛНИ РАЗВОЈ И ТЕРИТОРИЈАЛНЕ
ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА*

Било да се ради о локалном, регионалном или неком вишем нивоу, систематичан приступ овом питању намеће потребу интегралног посматрања свих појединих аспеката (потенцијала) развоја неког подручја: економског, социо-културног, политичко-институционалног, еколошког и самих подручја у оквирима карактеристика сваког глобалног друштва. Иако је ово питање веома сложено, овде желимо да нагласимо да територијални фокус, без обзира о којем се нивоу анализе ради, треба да послужи као допуна (мулти)секторској политици развоја и у својим имплицитним елементима има за циљ да се на изванредан начин избегне генерализовање у вези са руралним подручјима, с обзиром на хетерогеност по питању њихових карактеристика, потреба, проблема-ограничења и потенцијала за развој. Неке од кључних особености руралних подручја свакако (између осталих) представља и њихова хетерогеност у еколошкој димензији. Значај „локалног“ руралног развоја најављен је већ крајем осамдесетих година прошлог века у документу Европске комисије *The future of rural society*, којим је указано на потребу екстерне подршке (политике руралног развоја) ендегним потенцијалима руралних подручја. У овом документу се истиче да:

„Локални рурални развој не значи просто спровођење одређених мера. Он значи да се максимално искористе све предности које поседује одређено рурално подручје: лепота простора и пејзажа, високо квалитетни пољопривредни и шумарски производи специфични за то подручје, гастрономски специјалитети, културна и занатска традиција, архитектонско и уметничко наслеђе, иновативне идеје, расположивост радне снаге, индустрије и услуга које већ постоје... све то да се искористи са регионалним капиталом и људским ресурсима, са идејом да оно што недостаје у смислу капитала и координације, консултантских услуга и услуга планирања буде пружено као екстерна помоћ овим подручјима“ (EU Communities 1988, 48).

У територијалном смислу рурални региони представљају социо-економске јединице које имају своје структуре и актере (институције, формалне и неформалне друштвене групе, потенцијале и ограничења за развој) и које имају релативно ниску густину становништва (као *једно од* статистичких обележја руралности) у мањим урбаним центрима и сеоским срединама око њих.¹ Као такви, регио-

¹ Густина испод 150 ст/км², према ОЕЦД и ЕУ критеријумима представља један од најважнијих индикатора руралности, при чему су примењена два нивоа разграничавања: локални и регионални. Таквим приступом изводи се позната типологија региона у зависности од тога колики део популације живи у руралним заједницама (претежно рурални; значајно рурални или прелазни; и претежно урбани региони). Ипак, извесне промене су већ најављене новом урбано-руралном

ни у суштини морају да буду *планско развојне категорије*, а не (само?) политичко административне. Ово подразумева да је потребно уважити што је могуће више елемената који су релевантни и заједнички за постојање региона. Развојни диспаритети и демографска слика Србије (нарочито руралне Србије), коју карактеришу миграције и демографски раст пар кључних урбаних центара и прилив становништва, стихијско стварање прелазних зона приградских насеља и демографска пасивност и испражњеност руралних подручја, наводе да су ови критеријуми и те како важни у анализи могућих праваца и принципа регионализације.

Регион, као развојна категорија, мора да пружи позицију за систематско развијање мреже насеља, адекватну економску и просторну прерасподелу привредних капацитета, супсидијарну расподелу моћи и власти, као подршку локалним-регионалним иницијативама, али и одговорности за одређене развојне активности. Иако постоје региони различитих величина (као уосталом и локалне самоуправе различитих величина), регион представља оптималну позицију за интегрално и одрживо управљање социо-економским, демографским, културним и еколошким развојем одређене територије и најбољи компромис између уситњених локалних иницијатива и „удаљених“ глобалних националних планова развоја. Регионална позиција пружа могућност интегралног развоја или, боље речено, најбољу позицију *за могућност остваривања синергијског ефекта локалних развојних иницијатива, заједно са подршком коју пружа систем глобалних (националних) мера подршке развоју*. Интегралност, као принцип, подразумева конструктивно повезивање на нивоу интерно перципираних заједничких интереса, потреба и могућности за развој, повезивање на нивоу међусобних иницијатива и акција (друштвеног делања) и искоришћавање (или изградњу) социјалног капитала, одрживо економско и еколошко управљање развојем и „локалну“ ефикасну имплементацију, мониторинг и евалуацију реализације жељених развојних циљева.

Дефинисање региона, у територијалном смислу, не би смело да значи ограничавање могућности међурегионалне сарадње по питањима у којима два или више региона налазе заједнички интерес, имају сличне социо-економске, еколошке, културне, демографске и друге сличности и потребе. Ово повезивање је, напротив, пожељно уколико се оваквим интеграцијама постиже ефикасније остваривање заједни-

типологијом у ЕУ, која, нешто другачијом методологијом, подразумева густину чак и до 300 становника по квадратном километру. Социолошки гледано, јасно је да је овај критеријум (густина ст/км²) недовољан и да је питање индикатора руралности, као и питање индикатора руралног развоја, веома комплексно и за сада, чини се, још недовољно теоријски заокружено.

чких развојних циљева², односно, оптимално *функционисање* удружених региона, као адекватних оквира за остваривање тих циљева.

У чему се огледа веза регионалног и руралног развоја? Она је првенствено садржана у чињеници да сваки регионални развој, у мањој или већој мери, најчешће обухвата и рурална подручја. Свака политика развоја и ревитализације руралних подручја, с друге стране, требало би бити уклопљена у регионални контекст, са становишта ресурса, потреба и могућности за одрживост развојних решења. Уколико се ради о изолованим *пројектима* и акцијама локалног карактера у одређеном руралном подручју, након одређеног времена може се поставити питање њихове одрживости и (или) комплементарности са одређеном стратегијом или приоритетима средњорочног или дугорочног развоја одређеног подручја.

Поред одрживости, може се разматрати и питање могућности унапређења и проширивања успешних развојних иницијатива. Уколико развој руралних подручја настоји да добије већи значај у оквирима регионалне политике, онда се нужно ради и о стимулацији оптималног, географски (просторно) избалансiranог социо-економског развоја. Многе земље, а нарочито земље „у транзицији“, суочене су са проблемом развојних диспаратитета, често као последицом концентрације економског раста и развоја малог броја урбаних центара, неједнако распоређених у географском простору. Систематска стимулација социо-економског развоја, путем адекватне мреже насеља и њихових комплементарних функција, представља једини начин балансираног развоја мањих урбаних центара, који би вршили поједине функције у оквиру одређене територије. На тај се начин врши и стимулација социо-економског, али и демографског развоја и одржања њиховог руралног залеђа, које на овај начин има могућности за интеграцију ендегених иницијатива у шире развојне оквире. Сусрет ендегених потенцијала и иницијатива са егзогеним мерама подршке омогућава да се рурална подручја развијају у складу са својим могућностима и ресурсима, односно, да се уважи специфичан друштвени, економски, еколошки и коначно, културно-историјски контекст развоја. То значи да се са становишта регионалног развоја „у локалу“ даје подршка оним активностима које су: 1. могуће (са становишта постојећих ресурса), 2. одрживе и 3. које могу да доведу до стимулације осталих (првенствено економских) активности у подручју, 4. имају низ осталих развојних импликација на шире подручје. У том контексту поједини аутори посебно истичу да „*рурални развој захтева регионални приступ*“ (Rauch *et al.* 2001, 1).

² У иницијативама за рурални (територијални) развој ЕУ, на пример, Лидер иницијативи, моменат сарадње изван административно уређених територијалних јединица је експлицитно наглашен као могућ и пожељан.

Питање регионалног руралног развоја врло је јасно повезано са територијом, која не мора бити омеђена строгим административним разграничењима, колико функцијама, релативно сличном и интегрисаном економском, социо-културним идентитетом и слично, а који чине његову компаративну, односно, конкурентску предност у односу на друга подручја - регионе. У теорији се често употребљава појам „*територијалне конкурентности*“, који, поред економског значења „могућности да се издржи конкуренција на неком тржишту“, подразумева истовремено обезбеђивање еколошке, социјалне и културне одрживости одређеног простора. У појединим приступима овој материји (Leader 1999, 5) говори се о четири димензије територијалне конкурентности: *социјална конкурентност* – способност актера да успешно делају заједно на бази заједничких визија, у вези са развојним пројектима подржани сарадњом између различитих институционалних нивоа; *еколошка конкурентност* – способност актера да најбоље искористе своје окружење чинећи га дистинктивним елементом свог подручја, при чему се истовремено осигурава очување и ревитализација њихових природних ресурса и наслеђа; *економска конкурентност* – способност актера да креирају и задрже максимум додате вредности у оквирима подручја јачањем веза између сектора и претварањем комбинованих ресурса у средства, којима стичу предности у циљу подизања вредности и дистинктивних обележја својих локалних производа и услуга; *позиционирање у глобалном контексту* – способност актера да пронађу улогу свог подручја у односу на друга подручја и спољашњи свет, на такав начин да детаљно развију план развоја своје територије и осигурају његову виталност у оквирима глобалног контекста.

У Лидер (Leader) иницијативи у Европској унији, која би могла да послужи као парадигма територијалног принципа у руралном развоју, идентификују се основне компоненте поменутих димензија попут: материјалних и људских ресурса, културе и идентитета, вештина, капацитета за управљање и финансијских ресурса, економских активности, тржишта и веза, перцепције и имиџа и сл. Свака од ових компоненти, на одређен начин, може да допринесе повећању територијалног капитала и конкурентности. Јасно је, међутим, да је њихово раздвајање аналитичке природе, јер су корелације са основним (припадајућим) димензијама територијалне конкурентности и могуће међусобне корелације свакако вишеструке.

Поред основних компонената економске димензије регионалног руралног развоја (као једне од примарних димензија), поједини аутори (Rauch et al. 2001, 42) као *веома важну компоненту економског развоја* с правом истичу и *унапређење система социјалне заштите* за угрожену руралну популацију (остарело становништво, незапослени и изразито сиромашни) и *управљање ризицима, спречава-*

ње катастрофа и помоћ у хитним случајевима. Изливање река, клизишта, земљотреси и сличне катастрофе и природне непогоде у Србији протеклих година (нпр. 2012. године велике снежне падавине!), врло јасно указују да је ова компонента у руралном развоју од велике важности и да њено занемаривање (односно, занемаривање превенције и(или) могућности оптималног одговора на овакве хитне и ризичне ситуације и помоћи угроженом становништу) врло опасно по економску, еколошку и уопште људску димензију друштвеног развоја.

У руралним подручјима свакако можемо говорити о *ресурсима* који превазилазе традиционалну функцију ових подручја а која се повезује са пољопривредом као делатношћу и њеном функцијом производње хране. Рурални ресурси или рурална „јавна добра“ нису обликовани само свакодневном активношћу пољопривредне популације, али могу бити значајно под њиховим утицајем (зависно од удела ове популације и интензитета пољопривредне производње). Поред производње хране, поједини аутори (Bryden 2006) истичу и следеће значајне ресурсе: чист ваздух и воду, енергију ветра и таласа, животиње, природу и биодиверзитет, рекреациона подручја, природне лепоте и пејзаже, културу, археологију, историју, локалне традиционалне фестивале и друга дешавања, локалне традиционалне занате и вештине итд. Ова добра (креирана од стране људи или природе) „се на специфичан начин интегришу у нову руралну економију и квалитет живота локалног становништва путем нових предузећа, запошљавања, одлука о миграцијама... Природа и функције ових „јавних добара“, која подрипиру нову руралну економију и квалитет живота у руралним подручјима, често су много другачије од оних у урбаним центрима (који се руководе „урбано регионалним“ /„city regions“/ начином размишљања)... ова добра заслужују да буду на одређени начин награђена“ (ибид.).

Уколико прихватимо значајан утицај конзумеризма на рурална подручја и његову особеност као форму „социјалне контроле“ (види, Clarke 1998, 251), могуће је изводити тезу о социјалном конфликту између потрошачких захтева, регулације и контроле оваквих процеса у руралним подручјима од стране потрошачки усмереног тржишта, с једне, и агро-еколошких принципа који наступају са становишта заштите природних ресурса руралних подручја, с друге стране. Марсден (Marsden) ову тезу образлаже кроз идентификацију три идеално типски схваћена модела развоја: агроиндустријски, пост-продуктивистички и агроеколошки (еколошка модернизација) (шире о томе, Marsden 2003). Важно је напоменути да је присуство ових различитих модела, имплицитно поређаних у некој форми еволутивне линије, диктирано хетерогеношћу руралних подручја и њиховим дистинктивним карактеристикама. У првом, агроиндустријском моделу, рурални природни ресурси су маргинализовани кроз производне процесе рефлектоване у економији величине и продуктивизму.

Према мишљењу овог аутора, постпродуктивистички модел превазилази претходни у односу према природним ресурсима, али то чини у оквирима материјалистичке потрошачке концепције, у којем су рурално и природни ресурси подвргнути механизмима контроле од стране потрошачке логике. Он сматра да

„постпродуктивистичка парадигма не покушава да радикално реши проблем агроиндустријализма. Уместо тога, она значајно делује као полувична парадигма, тако што га садржи. Она не поставља питање различитих одрживих могућности пољопривреде. Радије, она сугерише потрошачки приступ који се креће око патолошких особина овог приступа“ (Marsden 2003, 160).

Трећи, агроеколошки модел, као централно место има „потенцијалне вредности агро-еколошке праксе као нових услова руралне одрживости. Рурални развој, у том смислу, захтева да се природа, регион, квалитет и вредност реконфигуришу око карактера и облика руралних ресурса“ (ибид. 19). Ова Марсденова дистинкција указује на градуално постављање концепта одрживости и очувања природних ресурса у сам центар руралног развоја, иако је, реално, тешко претпоставити какви су економски аспекти оваквог модела и како је он, у чисто економском смислу, уопште одржив, уколико у овакву анализу не укључимо макро односе и основе функционисања тржишта и економије уопште.

ЗНАЧАЈ ЕКОЛОШКЕ ДИМЕНЗИЈЕ ЗА РУРАЛНИ РАЗВОЈ

Ендогени потенцијали и локални-територијални приступ у руралном развоју у политици Европске уније представљали су корак напред у схватању да аграрна политика (заједно са другим - обично раздвојеним и често некоординираним секторским мерама), која је доминирала руралном политиком, у различитим руралним подручјима није дала једнаке резултате по питању смањивања сиромаштва и неједнакости. На тај начин појавило се кључно питање разматрања разлога због којих неке планиране друштвене промене и пројекти не доприносе развоју појединих подручја. Могли бисмо рећи да се тиме уочила комплексност питања руралног развоја у социолошком смислу и то, пре свега, на нивоу планирања и разумевања руралног развоја као *процеса*. Ова комплексност разоткривена је отварањем питања друштвених мрежа, интеракција, односа моћи актера и институција, партиципације, локалних ресурса и знања/умећа, капитала којим рурална подручја различито располажу и можда још важније, различито користе у правцу сопственог развоја.

Иако има све мање учешће у националним економијама, пољопривреда и агробизнис сектор у целини увек, у значајној мери, детерминишу различите димензије развоја руралних подручја, а свака-

ко његову еколошку димензију, која, по себи, увек има јасну територијалну перспективу. Захтеви глобалног друштва за сигурношћу и квалитетом хране (исхране становништва), као и све развијенија свест о потреби очувања животне средине (која је данас доминантно изражена глобалном дискусијом о климатским променама) представљају неке од важнијих глобалних фактора и потреба за еколошки одрживим развојем. С друге стране, рурална подручја неминовно „подређена пространству“ (Мендрас), као основу свог идентитета, традиционално имају производњу хране, али и суживот човека и природе. Рурална популација се, стога, мора посматрати у односу са природом, која представља доминантне оквире њиховог живота и рада, како у смислу значајног фактора њиховог социо-економског и културног живота, тако и у смислу последица, које живот и рад руралне (а пре свега аграрне) популације може да има на природну средину.

Тренутна актуелност еколошке димензије у руралном развоју проистиче из интересовања савременог човека за „јавна рурална добра“ и њихове функције. Преузимајући читав низ других функција поред аграрне – производне функције, рурална подручја представљају локацију природних ресурса, шума, обрадивог и необрадивог земљишта, биљних и животињских врста, чистог ваздуха, воде... „симбола“ здравља и живота. Без намере подржавања концепата руралне идиле, рурална подручја ипак представљају једино место могућег (барем привременог) повратка савременог човека природи. Очување еколошке равнотеже и одрживо управљање природним ресурсима³ подразумева императив глобалног друштва са задатком подстицања одрживог приступа социо-економском развоју руралних подручја (и наравно друштва у целини) који не сме да угрози природне ресурсе, а истовремено треба да интегрише руралну економију у националне и глобалне оквире. Упоредо с тим, један од узрока значајних промена у животу руралних друштава представља тренд опадања значаја пољопривреде, али и деградирање и трајно уништавање природних ресурса, есенцијалних за економски и социо-културни развој и карактер руралних подручја. Зато се као један од значајних задатака руралне политике све више истиче потреба за истраживањем деградације пољопривредних површина и њиховог пренаменовања за друге потребе (грађевинско земљиште, изградња саобраћајница, ископавање рудних богатстава итд), односно, потреба за истраживањем

³ Треба напоменути да су поједини аутори (види, Shucksmith 2009) критични према ситуацији у којој је концепт „руралне одрживости“ неправедно доминантно „екологизован“ и напомињу да се ради о „прилично хаотичном концепту“ који се различито користи зависно од различитих интереса у реализацији селективних социјално-политичких циљева, као и да је код одрживости важно „шта треба да буде одрживо, у којој мери, ко и за кога треба то да чини и уз помоћ којих институционалних механизма“.

утицаја који доводе до транзиције руралних подручја од „производног коришћења“ ка „потрошачком коришћењу“ (нем. „produktive Nutzung“ и „konsumtive Nutzung“, види, Vonderach, 2003). С друге стране, *мултифункционалност пољопривреде (на којој се све више инсистира)* представља могући чинилац диверзификације делатности у руралним подручјима, али и креатора јавних добара и „могућег доприноса запошљавању у регионалној економији, нарочито у оним подручјима која заостају у развојном смислу“ (види, van der Ploeg et al. 2000, 392). Без намере утемељења руралног живота у идиличном и пасторалном смислу, можемо рећи да очување природних ресурса представља један од кључних предуслова за очување и развој руралних подручја (и наравно, друштва у целини). Економски посматрано, *земљишни, водни и шумски ресурси, представљају неке од кључних (економских) ресурса за живот руралне популације и за производњу хране* (која се примарно дешава у руралним подручјима). Очување ових ресурса, као и биодиверзитета, вероватно представљају *conditio sine qua non* идентитета руралног. Али, поред економске димензије и посматрања природе као ресурса, данас све више сазрева свест о потреби другачијег управљања природним ресурсима, што практично значи да природа од економског ресурса почиње много озбиљније да се прихвата као *колективно добро - вредност, као колективна одговорност. Међутим, колективну свест и одговорност ипак је тешко очекивати као спонтану, већ најчешће као конструисану, као одговорност засновану на јасном систему подршке и правно-институционалне регулације.* (Не)обновљивост већине природних ресурса нужно намеће човечанству потребу за другачијим приступом овом важном питању: сви донедавно раздвојени економски и еколошки принципи данас нужно морају да се узимају у обзир заједно. Економија и екологија све више нису раздвојиве, како у микрокалкулацијама, тако и у макроприступима.⁴ Модернизована пољопривреда, интензивно коришћење шумских и рудних богатстава, (загађивање) водних ресурса и најшире схваћена урбанизација, у великој су мери довеле у питање одрживост и очување природних ресурса у многим руралним подручјима широм света. Управо из тих разлога, већ пар деценија се на појмовно -теоријском и практично - политичком плану намеће потреба за остваривањем концепта мултифункционалне пољопривреде.

У вези са неким од ових функција је и „комодизација руралног“, као простора у условима „другачије природе постиндустријског потрошачког капитализма“ (Марсден), која је наметнула руралним подручјима још већу потребу за одрживим управљањем приро-

⁴ Неке од идеја тзв. еколошке модернизације у ствари говоре о новом односу економије и екологије, „екологизацији економије“ и „економизацији екологије“.

дним ресурсима, како због себе самих, тако и због могуће валоризације природних потенцијала кроз привлачење директних конзумента руралног простора (туризам, становање...) или индиректно путем уградње оваквог идентитета у прехранбене производе (органиски производи, компонента „здравља и природе“ уграђена у идентитет – био, еко, етно – хране, која има своја дистинктивна и економски профитабилна обележја итд). У разлагању стратешке еколошке димензије регионалног руралног развоја поједини аутори (Rauch et al. 2001, 87) наводе следеће кључне елементе:

- идентификација одговарајућих *техничких* решења за одрживе системе управљања ресурсима;
- креирање *организованог оквира* за добро функционално власништво локалне заједнице (или заједничко власништво) и управљање природним ресурсима;
- адекватно позиционирање одговарајућих *услужних система* за управљање природним ресурсима;
- обезбеђивање *подстицаја* за одрживо управљање природним ресурсима одговарајућим *законодавством* и *системом цена* за одрживу производњу;
- усвајање мултисекторских и мноштва регионалних перспектива, унутар којих могу да се подрже *алтернативне могућности за остваривање прихода*, као део скупа приступа који имају за циљ ограничавање броја корисника ресурса.

Социолошки посматрано, неки од кључних проблема наведених у овим елементима стратегије одрживог управљања природним ресурсима јесу свакако правно институционално регулисање (права) и одговорности за одрживо управљање природним ресурсима, питање власништва над ресурсима и са тим повезан индивидуални и (или) јавни - колективни интерес за овакав приступ управљању природним ресурсима, систем подстицаја и цена (на пример, субвенције у пољопривреди за коришћење еколошки прихватљивих технологија, одрживо управљање отпадом, пречишћавање отпадних вода итд), али и систем санкција („загађивач плаћа“).

Искуства поменуте ЕУ Лидер иницијативе указују да унапређење еколошке димензије у одређеном руралном подручју, између осталог, зависи од карактеристика људских ресурса, постојеће свести, знања и праксе коришћења материјалних (природних и изграђених) ресурса, као и веза и односа са тржиштима (регионалним, националним па и интернационалним) (види: Leader 1999; 2000). Ова искуства широм Европе упућују на низ могућих манифестиних и латентних последица које су у вези са еколошким димензијама територијалног развоја: локално становништво по правилу постаје више заинтересовано за питања управљања животном средином, придаје се нови/другачији значај постојећим локалним ресурсима, који се по-

сматрају чак много шире од искључиво природних ресурса, промовише се идеја одговорности много више него идеја власништва над тим ресурсима, промовише се идеја да квалитетно животно окружење и ангажовање на његовом унапређењу може да допринесе интеграцији заједнице и креирању њеног идентитета наспрам других територија па чак и креирању нових радних места и регулацији наслеђених конфликата (види, Leader 2000).

Историјски гледано, локалне сеоске заједнице су - поред одређене законске регулативе - углавном традиционално имале и сопствене системе права и одговорности за коришћење ресурса којима располажу. Оне су, нарочито у условима аграрне пренасељености, биле уклопљене у одговорности и права индивидуа, домаћинства и локалних сеоских заједница, које су управљањем индивидуалном и колективним својином покушавале да дефинишу начине коришћења постојећих природних ресурса. У условима раста популације, интензификације пољопривреде, индустријализације и модернизације друштва, ту врсту традиционалне ауторегулације модерна држава преузима на себе и сопственим регулисањем ових питања врло често производи значајну штету, јер локалним заједницама на различите начине ускраћује права и надлежности (приоритети, одлучивање, финансирање), а сама се недовољно ефикасно бави овим питањима. У земљама са високим степеном свеукупног економског, техничко – технолошког, политичко - институционалног развоја и свести о овим питањима, деценијски успостављане регулационе оквире и систем одговорности држава све више дели са бројним институцијама и организацијама на различитим нивоима, уз снажно учешће цивилног сектора (у складу са процесима регионализације и децентрализације, али и утицајним локалним, регионалним, националним и глобалним еколошким покретима и организацијама).

У неразвијеним земљама и земљама у развоју, попут Србије, држава тек покушава да креира адекватан и функционалан институционални оквир за ова питања, јер је „колективна одговорност“ слика и прилика „колективне неодговорности“ за загађивање животне средине, чији квалитет код нас очигледно има тенденцију погоршавања. Економски разлози су, по логици ствари, увек примарни и њима се правдају бројни пропусти у заштити животне средине. Сама свест о потреби заштите животне средине је недовољно неразвијена и она произилази како из недостатка знања и навика према другачијем односу према природи (можда и социо-културног „менталитета“), тако и из одсуства адекватне и ефикасне институционалне регулације ових питања која може повратно да делује на формирање овакве свести. У сваком случају, правно-институционална регулација је нужна на макронивоу, а тек касније и(ли) упоредо са тим на нижим нивоима одговорности и улога различитих регионалних, локалних и

других институција. Ово се, у еколошком смислу, не односи само на питања загађивања природне средине, већ и на проблематику адекватног просторног планирања и развоја мрежа насеља, развоја јавне и комуналне инфраструктуре, као и питања урбанистичког планирања и очувања архитектонско -историјског наслеђа. Сва ова проблематика заправо спада у оквире еколошке димензије и еколошку „конкурентност“ одређеног животног простора. У недостатку или нефункционалности институционалних решења, често смо сведоци великих проблема у загађивању и деградацији животне средине (воде, ваздуха, земљишта...) и значајном смањивању обрадивог земљишта и шума и нарушавања агро и биодиверзитета простора у којем живимо.

ЗАКЉУЧАК

Еколошка димензија је суштински територијална – регионална и(или) локална – јер се тиче, пре свега, квалитета живота и одрживости ресурса и популације која у одређеном подручју живи, мада она равноправно има и националну и интернационалну димензију у смислу да „загађивање не познаје границе“. Основано је претпоставити да је интерес за ефикасним управљањем животном средином на регионалном и локалном нивоу много већи него на глобалном, због јасног интереса и могуће директне угрожености популације која живи на одређеном простору. Уколико постоје адекватни макрооквири и могућност утицаја на еколошку конкурентност на локалном и регионалном нивоу, тада се друга страна проблема руралног развоја тиче управо способности актера да најбоље искористе своје окружење (чинећи га дистинктивним елементом свог подручја уз повећање његове територијалне конкурентности), при чему се истовремено осигурава да се њихови природни ресурси и наслеђе чувају и ревитализују.

Регионални рурални развој открива питање хетерогености руралних подручја у вези са потенцијалнима, али и проблемима са којима се она суочавају. У том смислу је за успех регионалног руралног развоја од велике важности да се прилагоде (трансформишу) постојеће и изграде (нове) институције, јачају њихови свеукупни капацитети, одговорност и ефикасност, што имплицира сложено везу људског, економског, еколошког, социјалног и осталих форми капитала. У контексту еколошке димензије регионалног руралног развоја, институционални оквир - који суштински значи вредносно – нормативну димензију – представља један од основних фактора за одрживо управљање природним ресурсима, али и њихову валоризацију у развојном смислу.

Сви поменути фактори у оквиру еколошке, али и других димензија, указују на значајне латентне функције које свака од постигнутих конкурентности одређеног подручја може да произведе. Уко-

лико прихватимо да се одрживи развој у значајној мери заснива на социјалним актерима – људима и институцијама – онда се у контексту еколошких димензија руралног развоја ради о јачању кохезије, солидарности, идентитета, мотивације и другачијег приступа локалне популације овим питањима, као и олакшавању колективних иницијатива и система одговорности. У том смислу, јасно је да се социјална димензија функционисања локалних сеоских заједница (по правилу социолозима најинтересантнија) јавља у снажној корелацији са осталим димензијама, делом као могући услов њиховог остваривања, а делом као последица одређених активности и делања актера у одређеном подручју. Тиме се изнова наглашава чињеница о комплексности питања руралног развоја која у досадашњим политикама често бива декларативно поменута, а суштински неуважавана.

ЛИТЕРАТУРА

- Bryden, J. M. 2006. Investment Priorities for Rural Development. International Conference „Successful Rural Investment in Services and Business Innovation“. OECD.
<http://www.oecd.org/dataoecd/22/63/37619965.pdf>(приступљено 1.10.2008).
- Vonderach, G. 2003. Neue Aufgaben für die Landsoziologie. In *Land-Berichte*. Nr. 10: 5-24.
- European Communities – Commission. 1988. The future of rural society. Supplement 4/88 *Bull. EC*. Luxembourg.
- LEADER European Observatory. 1999. Territorial competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. *RURAL INNOVATION. DOSSIER N° 6 – PART 1*.
- LEADER European Observatory. 2000. Environmental competitiveness. Creating a territorial development strategy in the light of the LEADER experience. „*RURAL INNOVATION*“. *DOSSIER N° 6 – PART 3*.
- Marsden, T. 1999. Rural futures: the consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis* Vol. 39 (4): 501-526. DOI: 10.1111/1467-9523.00121
- Marsden, T. 2003. *The condition of rural sustainability*. Assen: Royal Van Gorcum.
- Moseley, M. J. 2003. *Rural development. Principles and Practice*. SAGE Publications.
- Ploeg, J.D. van der, Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., de Roest, K., Sevilla-Guzmán, E. & Ventura, F. 2000. Rural development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis* 40(4): 391-408. DOI: 10.1111/1467-9523.00156
- Rauch, T., Bartels, M. & Engel, A. 2001. *Regional rural development. A regional response to rural poverty*. GTZ-BMZ.
- Sivini, G. 2004. Needs of a new agricultural policy for postfordist rural development. *Paper for the XI World Congress of Rural Sociology*. Trondheim.
- Slee, B. 1994. Theoretical aspects of the study of endogenous development. In Ploeg, J. D. van der & Long, A. (eds). *Born from within. Practice and perspectives of endogenous rural development*. Assen: Royal Van Gorcum.
- Shortall, S. 2004. Social or economic goals, civic inclusion or exclusion? An analysis of rural development theory and practice. *Sociologia Ruralis* 44(1): 109-123. DOI: 10.1111/j.1467-9523.2004.00265.x

- Shucksmith, M. 2009. Are rural policies across Europe promoting sustainable ruralities? ESRS Congress. Vaasa.
http://www.esrs2009.fi/pdf/presentations/Shucksmith%20Vaasa_panel.pdf
(приступљено: 31.08.2010.).
- Clarke, D. S. 1998. Consumption, identity and space time. *Consumption Markets & Culture* 2(3): 233-335. DOI: 10.1080/10253866.1998.9670318

Dejan Janković, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics and Rural Sociology, Novi Sad

ECOLOGICAL DIMENSIONS OF RURAL DEVELOPMENT

Abstract

This paper analyzes the ecological dimensions of rural development. At the beginning we describe the complexity of rural development and its importance, and then explain the connection between regional and rural development. In the context of the territorial dimensions of rural development policy, the emphasis is placed on the ecological dimension and its importance for rural areas. We conclude with emphasizing the necessity to take into account all the dimensions of regional rural development, in particular the ecological one, which influences the development of rural areas in a very specific way.

Key Words: Ecological Dimension, Rural Development, Regional Development, Rural Areas.